

בן משה, ל' דלומי, א' שלי, ס' (2016). מתווה ללימודי ביקורת מוגבלות פמיניסטיים בישראל. בתוך ש' מור, נ' זיו, א' קנטר, א' איכנגרין, נ' מזרחי (עורכים), לימודי מוגבלות: מקראה (עמ' 264-275). הוצאת מכון ון ליר/ הוצאת הקיבוץ המאוחד.

מתווה ללימודי ביקורת מוגבלות פמיניסטיים בישראל

ליאת בן-משה, אירית דלומי וסולה שלי

מבוא

פמיניזם התחיל במאבק לשילובן של נשים בחברה, והתפתח לתחום-ידע העוסק בחקר האספקט המגדרי בתרבות, בחברה ובחיי היום יום. מרכיב חשוב במחקר אקדמי זה עוסק בחשיפת חלקן של נשים בהיסטוריה ובתרבות ובהצפת סוגיות שנעדרו מן הדיון הציבורי-אקדמי מאחר שהן נתפסו כנחלתן של נשים בלבד ומכאן פחות לגיטימיות כמו דימוי גוף, הורות וכדומה. מאז שנות התשעים עלתה המודעות לרלוונטיות של מגדר גם במחקר מוגבלויות (Fine & Asch 1988): הכללת נושאים הנחשבים ל"נשיים", למשל הורות (ברסקין הולצמן 2005), יחסים בינאישיים (1990) (Traustadottir) או זכויות נפגעות עבירה מינית (מור ועין דור 2013), הרחיבה את הדיון בהדרת אנשים עם מוגבלויות מעבר לנושאים "גבריים" יותר של פרנסה ותעסוקה (שטרוסברג ואיתן-ריבליס 2006).

המאמר "שילוב המוגבלות, שינוי פניה של התיאוריה הפמיניסטית" מציין ניסיון לשרטט את קווי המתאר המחברים נשיות עם מוגבלות, ולימודי מגדר עם לימודי מוגבלות. במאמר מציינת רוזמרי גרלנד תומסון שתיאוריה פמיניסטית כשדה אקדמי חורגת ממחקר על נשים: תיאוריה זו חוקרת כיצד אקלים תרבותי מקנה משמעויות לגופים ספציפיים, ובוחנת את התוצאות של משמעויות אלה. רוב הדיון במאמר, שהתפרסם לראשונה בכתב-עת פמיניסטי (Signs 2002), מבסס את התזה שהכללת מוגבלות כקטגוריה של זהות עשויה לשנות באופן מהותי את המסגרת המושגית בתיאוריות פמיניסטיות. תומסון מציינת שבאופן דומה, יסודות החשיבה הפמיניסטית חשובים לתיאורית לימודי נכות. במאמר תגובה זה בחרנו להתמקד בשלושה תחומים שלדעתנו נוגעים, לטיעוניה של תומסון בהקשר של אקטיביזם: שינוי חברתי, קנון ושוליות, והבניית זהות. נדגים מה חשיבה פמיניסטית יכולה לתרום ללימודי מוגבלות בתחומים אלה בהקשר הישראלי ובכלל, וכיצד ניתן להרחיב את טיעוניה של תומסון כיום, יותר מעשור לאחר פרסום המאמר המקורי.

"איך רואים אותנו"- דימויים ושינוי חברתי

תומסון מציינת שפמיניזם בוחן את יצירתם של הייצוג התרבותי של נשים ושל דימוייהן. לייצוג של נשים כ"אחר" יש גם השלכות מעשיות: הוא נותן לגיטימציה לפרקטיקות שנחשבות לפשע כאשר נוקטים אותן כלפי ה"נורמטיבי", כגון התעללות, סגרגציה, כליאה ורצח. היא מראה כיצד, בדומה לייצוג של נשים, הייצוג של אנשים עם מוגבלויות בתרבות קובע את מעמדם בחברה.

תומסון מתארת שתי דרכי-פעולה עיקריות בפמיניזם לשינוי דימויים אלה ולמאבק בהדרה: הפמיניזם הליברלי והפמיניזם התרבותי. לפי גישת הפמיניזם הליברלי, השתלבות בסדר החברתי הקיים הופכת את השונה לנפוץ ויומיומי (למשל כניסת נשים לשירות צבאי). חשוב להזכיר שבישראל לצבא יש השפעה רבה על המנגנונים דרכם פרטים בחברה יכולים להגיע לעמדות-כוח והשפעה. למרות השוויוניות-לכאורה המשתמעת מחובת הגיוס לגברים ונשים, הפרקטיקות הצבאיות מכוננות מערך של שירות צבאי היררכי ולא-שוויוני. כך, גם נשים המשרתות בתפקידים

"גבריים", נתקלות ב"תקרת זכוכית" שמונעת מהן לקבל תפקידים שמקנים יתרון בשוק האזרחי בכך שהם מחברים את הממלאים אותם ל"רשת הקשרים" שהיא כרטיס הכניסה לתפקידים בכירים באזרחות (ששון-לוי 2006). אנשים עם מוגבלויות מקבלים פטור מגיוס חובה ולכול היותר מתאפשר להם שירות צבאי כמתנדבים –הליך שמתעל אותם לתפקידים מסוימים ומצמצם את אפשרויות הקידום שלהם בצבא (דלומי תורתי 2013).

תומסון טוענת כי אפשר לשנות את הייצוג התרבותי באמצעות הבלטת דוגמאות המקדמות דימוי חיובי. היא מראה כיצד גם אישה עם מוגבלות פיסית יכולה להפוך למודל-הזדהות כשהיא מצליחה כדוגמנית וספורטאית בלי לנסות להסתיר את השונות הגופנית שלה, ואף לנצל את יתרונותיה. לדעתנו דווקא תחומים אלה ספגו ביקורת פמיניסטית נוקבת: שניהם מעוצבים ע"י תקשורת-ההמונים, שהיא ממוגדרת גם בשיעור העסקת נשים, וגם בקביעת התכנים: ייצוג, סטריאוטיפים ובחירת הנושאים (לביא 2006, פלסנר-ליבס 2001). כך למשל בתחום הספורט, בעוד שהתקשורת מעניקה התייחסות משמעותית כמעט לכל פעולה שגרתית בספורט הגברי, הפעילות הנשית בספורט זוכה לערך חדשותי גבוה רק כאשר היא חורגת מן השגרה (תמיר 2009).

אך גם כאשר פרט מן הקבוצה המודרת מצליח להתקדם לעמדת השפעה, על פי רוב האסטרטגיה המועדפת היא הפנמה של ערכי קבוצת האליטה וכך מוחמצת ההזדמנות לשינוי מבפנים (ששון-לוי 2006). למשל, נמצא כי נשים המגיעות לתפקידי עריכה בתקשורת ממשיכות את ההטיה הגברית (לביא 2006) וכן עיתונאיות ספורט מאמצות עמדה מזלזלת כלפי ספורט הנשים (תמיר 2009). כך, נקודת מבט פמיניסטית ממצבת נשים אלה במשבצת של "האישה המצליחה", ונקודת מבט של ביקורת מוגבלות ממצבת אותן בקטגוריה של "נכה העל" (supercrip), אדם שהחברה מוכנה לקבל כמי ש"התגבר על נכותו". עמית קמה (קמה 2003) מאפיין נרטיב זה כמצמצם את התפיסה החברתית של הנכות אל מגבלת הגוף הפרטי בלבד, מגבלה הניתנת להתגברות בעזרת כוח רצון, ובכך מחזקת את התפיסה כי 'נכות' אינה פרי הבניות חברתיות (לינטון]מראה מקום למאמר במקראה שלנו)).

תחום מרכזי בביקורת תרבותית פמיניסטית עוסק בחשיבות של דימויים חזותיים ובפוליטיקה של הופעה חיצונית (appearance), ובו בעיקר מתמקדת תומסון במאמר. לדעתנו, הדוגמאות המובאות לנשים אשר מצליחות במידה מסוימת לשבור את הדימוי של נכות ככיעור עדיין עונות לאידיאל המקובל של יופי ונשיות. לדוגמא, אישה נאה, עטויה שמלת ערב ומצלמת עם כלב הנחייה שלה. תומסון מקבילה בין הביקורת על הלחץ החברתי להתאים את הגוף הנשי לסטנדרד של מושגי יופי ע"י ניתוחים קוסמטיים, לביקורת על הלחץ להסתיר נכות גופנית כדי להתקרב לנורמאליות; אך עושה זאת בהקשר הגוף הפרטי בלבד וללא ערעור על מושגי היופי אשר מכתיבים פרקטיקות אלה. לעומתה, לה-ספינה (LaSpina 1998) מערערת על מושגי היופי המקובלים ומתארת את היופי שבתמונות של נשים עם עקמת, ואת הסקסיות של נשים המשתמשות במכונת הנשמה. אנו רואות בהכללת מושגי יופי ומשיכה בשיח על מוגבלויות פוטנציאל להרחבת מושגים אלה גם בתרבות הכללית, ולסיוע בהשתחררות מן התביעה לאחידות בתחומים נוספים.

הפמיניזם התרבותי מאידך נוקט בעמדה התובעת את הזכות להיות שונה: במקום להשתלב בחברה בכל מחיר תוך וויתור על הייחודיות הנשית, יש לפעול לשנות את החברה כך שתיתן מקום לגיטימי לקיום הנשי. למשל עולה כיום ההכרה בתרומתו של סגנון-ניהול נשי לפיתוח ארגוני (שילוח 2010). כדוגמא לערכים הנגזרים מתרבות נשים מביאה תומסון את ערך האתיקה של טיפול ותלות הדדית, ומציינת שהדיון הפמיניסטי בחומריות הגוף וביחסים בינאישיים מציע גישה חלופית לשאיפה של

תנועות הנכים להשגת אוטונומיה ושוויון (דבר המודגש לדעתנו על ידי הפרקטיקה והשם של "מרכזים לחיים עצמאיים" לדוגמא ראו מאמרה של O'toole 2004). חשוב לנו לציין את הפוטנציאל של דיון זה ביכולתו לחולל שינוי ערכים בחברה כולה כך שתכיר בתלות ההדדית כאלמנט שקיים בכל מערכת יחסים ולא רק זו שבה מעורבים אנשים עם מוגבלות. נילי ברויאר טבעה את המונח "עצמאותלות" כדי לציין יחסים הדדיים בטיפול, כאלטרנטיבה לפרדיגמה החד-צדדית השכיחה. דוגמה נוספת לערכים הנובעים מתרבות-נכים ויכולים לתרום לחברה כולה (דוגמא שתומסון לא מזכירה במאמר מסיבות שנבקר מאוחר יותר) היא התרבות האוטיסטית: תנועת המגוון המוחי (neurodiversity) מכירה בלגיטימיות של השוני הניורולוגי כחלק מן המגוון האנושי, ובאוטיזם כדרך ייחודית לחוות את העולם ולפעול בתוכו. תנועה זו תובעת שינוי של החברה כך שתכיל את המגוון, בניגוד לתפיסה הטיפולית הקוראת לשיקום או שינוי האדם המתויג כשונה (Bumiller 2008).

דוגמא נוספת לשינוי חברתי ע"י תפיסת עמדות-כוח, על פי תומסון, היא במישור האקדמי. פמיניזם מניח קשר בין פעילות אקדמית למחויבות ליצירת חברה יותר צודקת, שוויונית ומשלבת/מכלילה. תומסון רואה בכניסת אנשים עם מוגבלויות לעולם האקדמי, דרך להטמיע בו את התפיסות והערכים הבאים מלימודי ביקורת מוגבלות, וכך להוות מנוף לשינוי חברתי. אך בעוד שהשפעה על תפיסת המוגבלות בעולם האקדמי היא כשלעצמה מטרה ראויה, אנו מטילות ספק ביכולתו של כיוון פעולה זה להוות מנוף לשינוי מעמדם של אנשים עם מוגבלויות בחברה: מחקר פמיניסטי מבקר את העולם האקדמי ומציגו כמוסד תחרותי, ובעיקר קאנוני ושמרני, הסגור בפני מגזרים רבים וקבוצות מיעוטים (זריני בתוך ליר 2007), ביניהם גם אנשים עם מוגבלויות (Ben-Moshe and Colligan 2010; דלומי תורתי 2013; אלמוג וגרבר [רפרנס למקראה זו]). שילוב אנשים עם מוגבלויות בעולם האקדמי אינו מאפשר שינוי מבפנים ברוח הפמיניזם התרבותי, כי הוא נעשה יותר בדרך של שילוב או היטמעות, עד ל"תקרת הזכוכית".

"לא רואים אותנו"- קנון ושוליות

תומסון מביאה את דבריו של פוקו על השפעתו המכרעת של הארכיון: מה שלא נכלל בו, לא ניתן לידיעה, ולכן נידון לחוסר ממשות. לכן, לדבריה חשוב לכלול בדיון על מוגבלות ונשיות צמתי-זהות נוספים, כדי להבין טוב יותר את נושא החקירה המשותף לכולם: כיצד נקבעת הנורמה וכיצד מודרים ונמחקים ציבורים שאינם נכללים בתחומה. כדי להדגיש את חשיבות הכללתה של קטגוריית המוגבלות בתיאוריה הפמיניסטית, היא מסתמכת על הטענה של הפמיניזם האוניברסלי: התעלמות מזהויות נוספות למגדר גורמת לכך שתיאור המתיימר לייצג נשיות באשר היא, נכון למעשה רק למיעוט של נשים לבנות הטרוסקסואליות בארצות מערביות (בטלר, [1990], 2007).

סוגיה נוספת במחשבה פמיניסטית היא הנטייה המינית כגורם לדיכוי שנשים חוות (ריץ' [1980] 2006). תומסון מראה שהקטגוריה הלהט"בית חולקת עם קטגוריית הנכות סוגיות דומות של סטיגמה, הדרה חברתית והסתרה או החצנה של השוני. על-פי שפי (שפי 2011) נשים לסביות עם מוגבלויות חוות דיכוי משולש. הן נתפסות כמי שלא בחרו את מיניותן, אלא שמיניותן נובעת מהכישלון להיות נשים אמתיות.

נציין, כי מאפיינים של מעמד, גזע ושיוך אתני נוספו לחשיבה המגדרית בעטיין של הוגות הפמיניזם השחור [people of color], אשר מבקרות את ההתמקדות של הפמיניזם הליברלי באנשי

ונשות המעמד הבינוני גבוה, הלבן (bell hooks, 1981). הפמיניזם הרדיקאלי קורא לבדוק את משקלם של הרקע המעמדי, השיוך האתני או הגזעי של נשים במנגנוני הדיכוי וההדרה שלהן (bell hooks 1984). ואולם, גם הפמיניזם השחור עוסק לרוב בגזענות בתוך החברה האמריקאית. פמיניזם של העולם השלישי מבקר זרם זה על התמקדות בחברות מערביות ומדגיש את השפעת האקלים התרבותי והתנאים הפיסיים בארצות מתפתחות (או שהשתחררו מקולוניאליזם) על מצבן של נשים בארצות אלה. לנגישות לאמצעים טכנולוגיים ורפואיים, לדוגמא מכונת-כביסה או גלולה למניעת היריון, השפעה מכרעת על יכולתן של נשים להשתחרר מתפקידים מגדריים מסורתיים. אולם גם דוגמאות אלה מייצגות בעצם נקודת-מבט מערבית; גם מושגי שחרור פמיניסטי הם תלויי הקשר. למשל, בעיניים מערביות נתפסת האישה המצועפת ברעלה כנתונה למשטור פטריארכלי-דתי. לעומת זאת, נשים מוסלמיות רבות רואות ברעלה ביטוי אותנטי ליחוד התרבותי שלהן וסמל להתנגדותן לאימפריאליזם תרבותי (בנג'ו 2004).

בדומה לנשיות, גם 'נכות' ו'מוגבלות' הינם מושגים תלויי הקשרים שונים – הקשר גיאוגרפי ורפואי, הקשר אתני או תרבותי. הגדרת יכולותיו של אדם, ומכאן גם תיוגו כנכה מושפעים מיחסי הכוח בחברה ומן האופן בו נעשית בה חלוקת המשאבים, לדוגמא מדיניות ציבורית של אספקת עזרים טכנולוגיים רפואיים (Wendell, 1996). המושגים המרכזיים הנמצאים בשימוש בהקשרים של לימודי מוגבלויות אודות הנגשה פיזית לדוגמא, הופכים לבלתי רלוונטיים כאשר מדובר באנשים אשר חיים באזורים אשר בהם אין כבישים ואין מדרכות. בנוסף, במחקרה על תרבות החירשים בחברה הבדואית בישראל, מצביעה שפרה קיש (Kisch 2007) על כך, שמושגי החוק והאמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות המובילים את השיח האזרחי משפטי, נובעים מנקודת מבטו של האדם האירופאי, או הצפון-אמריקאי ומתוך מציאות החיים המוכרת לו. בדומה, הפמיניזם המזרחי מבקר את נקודת המבט האוניוורסלית של התנועה הפמיניסטית בישראל על חוסר הרגישות שלה להקשרים כמו רקע אתני, תרבותי או דתי, עוני ותהליכי גלובליזציה (דהן-כלב 2006). השיח הפמיניסטי המזרחי מעלה לסדר היום את עיקרון הייצוג ההולם ומוביל לשיתופן של קבוצות פמיניסטיות נוספות: מזרחיות, פלסטיניות, לסביות, דתיות, אתיופיות ורוסיות. מוצפי-האלר (2007) מצביעה על כך שבחינת תהליכי הבניה של זהות חברתית של נשים מזרחיות תחשוף את זהותן של "הישראליות האוניברסאלית" כזכר אשכנזי (ואנו מוסיפות כאן: גם בעל גוף תקני). לדברי דהן-כלב, פמיניזם פוסט-קולוניאלי מראה כיצד תהליכי גלובליזציה גורמים לדיכוי נשים הן בארצות העולם השלישי ע"י אימפריאליזם כלכלי והן ע"י עקירת נשים מארצות אלו ככוח-עבודה זול למדינות "העולם הראשון" (דהן-כלב 2006). כך ייתכן שקבוצה מוחלשת אחת (נשים בעולם המערבי) מנצלת קבוצה מוחלשת עוד יותר (נשים מן העולם השלישי), למשל ע"י העסקתן בעבודות משק בית או צריכה של פריטי אופנה שיוצרו בתנאי ניצול מחפירים בעולם השלישי.

כשם שתומסון טוענת שהתיאור של ברטמן כאובייקט נשי-שחור משתמש במונחים מתחום המוגבלות, כך טוען מקרואר (McRuer, 2006), הוגה קווירי, שסיפורן של נשים כהות מהגרות-עבודה שהובאו לארה"ב כדי לאפשר את סגנון החיים של מעמד-הביניים ואת הטיפול באנשים עם מוגבלויות במוסדות סיעודיים, הוא גם סיפור על מוגבלות, בגלל תנאי החיים של המהגרות הנובעים ממדיניות ציבורית ביחס להגירה בעידן זה של הגלובליזציה. לדעתנו, זו דוגמא נוספת ל'ניצול צולב': שחרור של נשים ושל אנשים עם מוגבלויות בעולם המערבי מתאפשר ע"י ניצולם של אנשי

העולם השלישי (בעבודות אלה מועסקות בעיקר נשים). כך גם המאבק למען זכויותיהם של עובדי סיעוד זרים בישראל נתקל לאחרונה בהתנגדות של אנשים עם מוגבלויות ובני משפחותיהם, בגלל הקושי לממן העסקה הוגנת של עובדים אלה מכספי הקצבאות המשולמות ע"י המדינה. נציין כי, למרות שתומסון מזכירה פעמים רבות מאפיינים כמו מעמד, מוצא אתני ונטייה מינית, הסוגיות שהיא מנתחת לעומק רלוונטיות בעיקר לסביבה התרבותית של המעמד הלבן הבורגני-גבוה בארה"ב ולהקשר ההטרוסקסואלי. לדוגמא, הדיון המעמיק בניתוחים קוסמטיים רלוונטי רק למי שיש לה אמצעים כלכליים מספיקים. נשים לא-לבנות מוזכרות במאמר דרך ייצוגן בתרבות המערבית, הקנונית ולא מתוך חוויית חייהן.

"מי אנחנו" – תהליך הבנית זהות

תומסון כותבת שיצירת זהות נמצאת במרכז התיאוריה הפמיניסטית, אשר מחויבת להכללת מאפייני זהות מגוונים כדי ליצור מבט מקיף וכך להבין את הקיום האנושי. מוצפי-האלר מתארת את השיוך הקבוצתי של נשים מזרחיות כמהותני אך את הזהות הנוצרת ממנו כנזילה, היברידית ומורכבת (מוצפי-האלר 2007). מוגבלות, שהיא עוד וקטור של זהות, פוגעת באחדות של הסיווג "אישה" ומאתגרת את העליונות של המגדר כקטגוריה מונוליתית. טום שייקספיר (Shakespeare, 1996) מציין שהבדלים של צבע עור, מעמד חברתי ומגדר מאתגרים גם את האחידות של מוגבלות כקטגוריית זהות. כך, אדם שחור עם מוגבלות לעתים יזדהה יותר עם אנשים שחורים ללא מוגבלות מאשר עם אנשים לבנים עם מוגבלות. חשוב לנו להדגיש נקודה מרכזית שאינה מוזכרת במאמר והיא כי קטגוריית המוגבלות הנה מאותגרת כשלעצמה, בשל השוני הרב בין מוגבלויות: פיסיות, חושיות, קוגניטיביות ונפשיות, וכן מחלות כרוניות (קרואו 1996 ופינקלשטיין 2013). יתר על כן, גם הגבול בין מוגבלות לתקינות ותפקודיות הוא עמום ונזיל (ברויאר 2007). לכן העיסוק במוגבלויות ספציפיות נחוץ להבנת המורכבות של תהליך הבניית זהות, המושפע גם מסוג המוגבלות, כפי שנראה להלן.

תומסון יוצאת מן השיח הפמיניסטי על המבט המבנה את זהותה של אשה בחברה סקסיסטית, שולט ומצמצם את חייה, אל ההקשר של מוגבלויות, דרך המונח "נעיצת מבט". דוגמא גשמית לכוחו המשתק של המבט נמצאת בניתוח הפמיניסטי שמציעה אורלי לובין לסיפור "דרך קוצים" מאת דבורה בארון (לובין 2001): גיבורת הסיפור הופכת משותקת ברגליה כתוצאה מנעיצת מבטים וגם מההתעלמות המתבטאת בהפניית המבט ממנה. כאן מעניין לציין את הקשר הלשוני בין שיתוק (אובדן כושר התנועה) להשתקה (של הקול הנשי האוטנטי). גיבורת הסיפור ממצבת את עצמה כמתבוננת מהחלון אל העולם ובכך בוראת מציאות משלה. נילי ברויאר מתארת כיצד המבט המופנה אליה כאישה נמוכת-קומה מעורר בה את הרצון להיעלם, לא להיות (ברויאר 2008). המר (?). מאתגרת את הדומיננטיות של המבט וחוש הראייה בתיאוריה של תהליכי חיברות לזהות מגדרית. היא מציינת כי נשים עוורות אינן נחשפות וויזואלית לדימוי חזותי של הגוף הנשי ולמראה שלהן עצמן בראי (המר ?). ברויאר (2008) מסבירה כיצד המבט הננעץ ע"י הזולת מופנם על-ידיה כאשר היא עומדת מול המראה בפרטיות ביתה. בתהליך זה מופקעת ממנה האינטימיות עם גופה ונוצרת בתוכה מחיצה. כך לדבריה הופכת הנראות ממושג טכני למושג פוליטי. אנו רואות הקבלה בין צורה זו של פוליטיזציה של הגוף לגיוס הרחם הנשית לבניית האומה, תהליך שהתרחש בחברות פוסט-קולוניאליות רבות וגם בהקשר הציוני (דהאן-קלב 2006). בסיפור "דרך קוצים" נתפסת לידת הבן כתופעה מפתיעה של כשירות בתוך הנכות וכתרומה לבניית האומה: הבן הצלם

יוצר דימויים אסתטיים של לאומיות גופנית (לובין 2001). גם מחקרה של המר (!) מתייחס לאינטראקציה בין העיוורון של הנשים לבין מנגנונים אידיאולוגיים מגדריים בהקשר חברתי בישראל כגון תרבות מיליטריסטית, המעודדת פריון.

בנוסף למה שנחשב בציבור הרחב ל"נכות נראית", כפי שתומסון מרבה להדגים במאמר, תהליך הבניית הזהות החברתית, שמושפע מדימויים חזותיים, רלוונטי גם לנכויות בלתי נראות. אשה שאינה שומעת נכרת בכך מפני שאינה מראה תגובה לצליל, למשל אינה מסובבת את ראשה. אדם לא יתויג כאוטיסט, אלא אם הפגין "תנועות סטריאוטיפיות" (נדנד הגוף, נפנוף ידיים) או חסר בקשר-עין. מכאן שהמבט ננעץ לאו דווקא בצורת הגוף, אלא גם בהתנהגויות חריגות, נקודה שתומסון אינה מרחיבה עליה. בהקשר זה, "מופע החריק" (פריק שואו) במאות הקודמות כלל לא רק אנשים בעלי גוף שנחשב מעוות, אלא גם אנשים בעלי גוף נורמטיבי והתנהגות חריגה, למשל "שוטה הכפר" (פריט' 1997).

המקרה של אוטיזם, מוגבלות אשר מתאפיינת בהתייחסות מצומצמת לנורמות חברתיות מעלה את השאלה, האם זהות בהכרח תמיד נבנית ע"י הפנמה או דחייה של נורמות אלה? התיאוריה הפסיכולוגית הקיימת כיום לגבי אוטיזם מניחה שאדם המתקשה להבין את זולתו, ייכשל בבניית זהות עצמית לכידה (פריט', 1997). בקהילה האוטיסטית, הכופרת בהנחה זו, מתוארת התפתחותה של זהות אישית בהקשר של הסביבה כולה, כאשר יחסי הגומלין איתה כוללים לא רק בני אדם אלא גם בעלי חיים, צמחים ועצמים דוממים (Miller 2003).

"תיאוריית עמדה" בפמיניזם מדגישה את חשיבותו של ידע-של-שוליים, המעוגן בחוויית-חיים קונקרטי (ינאי, 2007). באופן אנלוגי, מכנה תומסון כ"תיאוריית-שְׁבֵת" את האפיסטמולוגיה הייחודית הנוצרת מחוויית חיים בגוף המסומן באופן מובהק ע"י הייחודיות שלו. נוסף ונציין שראיית-עולם ייחודית יכולה לנבוע לא רק מנכות פיסית אלא גם מכל מוגבלות המשפיעה מהותית על תפיסת המציאות. מחקרה של המר (!) "כלוב הזכוכית המגדרי: מבט מבפנים" - כינון זהות מגדרית בקרב נשים עיוורות" מבוסס על ניתוח פעולות היומיום של משתתפות המחקר. בנוסף, טמפל גרנדין מתארת את חווית החיים עם אוטיזם כאנתרופולוגית על המאדים, משום שהחברה הסובבת חווה חושים ורגשות באופן שונה מאוד מזה של גרנדין (סאקס, 1996).

לדעתנו, כשם שפמיניזם חשף את תהליכי ההבניה של זהות מגדרית ולימודי ביקורת מוגבלות חשפו את תהליכי ההבניה של נכות, הכללת מוגבלויות עם שונות תפיסתית והתנהגותית בשיח על מוגבלויות יכולה לתרום לבחינה מחודשת וביקורתית של תפיסת הבניית זהות.

תומסון מציינת את הניגוד התפיסתי הקיים בציבור הרחב (ומופנם גם אצל חלק מאנשים עם מוגבלויות) בין נכות לתפקידים המגדריים המסורתיים, ניגוד המאיים על זהות מגדרית אצל אדם עם מוגבלות. בישראל, נור שמעי שחקרה את הדימוי העצמי של נשים עם מגבלה נפשית מצאה שהן תובעות תפקידים מגדריים מסורתיים כחיבור לחלק הבריא בחייהן (שמעי 2011). על פי נילי ברויאר, אנשים עם מוגבלויות נדרשים להגדיר את עצמם דרך סטיגמה השוללת אותם או דרך הנורמאליות שלעולם לא תושג, מה שמבטל את האפשרות של זהות אותנטית (ברויאר 2008). הפתרון שהיא מציעה הוא בחירה בשחרור משניהם: היא מעודדת החזרת-מבט כדי להפוך על פיהם את יחסי הכוח. כמו-כן השתתפה כדוגמנית במופע "אני נכה וסקסי" ובחרה תלבושת המחצינה לדבריה מיניות בוטה.

פתרון נוסף לדילמת הזהות הנחותה נמצא בקהילת-שווים. הפמיניזם הרדיקלי מרחיב ומתאר תהליך קבוצתי של הבניית זהות, שבו אנשי הקבוצה המודרת מגדירים יחד את הייחודיות

החברתית שלהם. מוצאפי-האלר רואה תהליך זה כאמצעי להעצמה: העברת מוקד השיח מן הסטריאוטיפים שנוצרו ע"י הקבוצה ההגמונית להגדרה עצמית והבניית ידע חדש, נגדי המפורר את ההשתקה (מוצאפי-האלר 2007). מנגנון ליצירת ידע כזה והצגתו הוא אנתולוגיות הכוללות לצד מאמרים אקדמיים גם עדויות אישיות ויצירות ספרותיות ואמנותיות (ליר 2007). בדומה לאחוות נשים פמיניסטיות, לה-ספינה (1998) מתארת את חשיבותה של קהילת נשים עם מוגבלות ליצירתה של זהות גאה של אישה עם מוגבלות. האנתולוגיה "נשים מכוכב אחר" (Miller 2003) נכתבה ע"י קבוצת נשים על הספקטרום האוטיסטי במטרה להנכיח את נקודת-המבט הנשית בשיח על אוטיזם. (עוד על חשיבותה של קהילת-נכים ותרבותה, ראו דלומי תורתי 2013, שפי 2011 ובמקראה זו [רפרנס למאמר של סוויין ופרנץ'] וכן [רפרנס למאמר של גיל, שהם ושל]). שתי האסטרטגיות: האחת - להפנים את הסטיגמה החברתית וכך לנסות להתכחש למרכיב ה"נחות" באישיות (נשיות, שיוך אתני או מוגבלות) ולהתרחק משאר חברי הקבוצה, והשנייה - לבחור ולתבוע את המרכיב הייחודי מתוך "תודעה גאה" - מקבילות לאסטרטגיות שהוזכרו בפרק הראשון: השתלבות בסדר הקיים לעומת פעולה לשינוי חברתי כולל.

בקבוצות הנחשבות לנחותות בחברה, אחת האסטרטגיות להתרחק מהסטיגמה היא ליצור הפרדה מתת-קבוצות נחותות יותר. למשל "מדרג נכויות". גם בפמיניזם קיים גינוי נשים שרצו לבחור בתפקידים מגדריים מסורתיים, או שאיפה לדימוי יכולתני (ableist) של נשיות (ולכן התרחקות מנשים נכות). תומסון מציינת את ההקבלה בין ההחפצה של נשים ושל אנשים עם מוגבלויות, ויוצאת נגד רידודם למעמד של "גוף" נטול-נשמה ע"י הגישות והפרוצדורות הרפואיות. אולם נעיר כאן כי באופן פרדוכסלי, אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית או נפשית לא בהכרח מרגישים בנוח בתנועה הרחבה לזכויות אנשים עם מוגבלויות, בגלל הדגש שמושם תדיר על מוגבלויות פיסיות. קאל מוטגומרי, אוטיסטית עם מוגבלות פיסית, מבקרת את היחס למוגבלויות קוגניטיביות בתוך תנועת הנכים: "הם אולי כשירים-גופנית, אבל אנחנו כשירים-שכלית". (Montgomery, 2001).

סיכום

הזווית הפמיניסטית חשובה ללימודי מוגבלות, גם בעצם הכללת הקול הנשי בהבנת נכות וגם בשימוש בפרדיגמות התיאורטיות של פמיניזם, על זרמיו, כמו הזרם הליברלי (הקורא לשוויון בתוך סדר היום הקיים), הזרם התרבותי (הקורא להנכחת תרבותן של נשים בתרבות הכללית) והזרם הרדיקאלי (הקורא לניתוח של צמתי זהות ומצביע על חסרים [לקוונות] במחקר הפמיניסטי כיום). מאמרה של תומסון הוא מאמר המשגה. מחד, הטוען המרכזי הוא פשוט ומראה כי לימודי מוגבלות פמיניסטיים הוא תחום רלוונטי לא רק לנשים עם מוגבלויות, אלא לתיאור ולהבנה של אנושיות וחברה במובן הרחב. זוהי גם הסיבה שהמאמר נחשב לקאנון בלימודי המוגבלות, ובעיקר לימודי המוגבלות הפמיניסטיים. מאידך, הדוגמאות הניתנות במאמר קשורות בקבוצות מסוימות בעיקר בהקשר של גזע, מעמד וסוג המוגבלות ולכן יש צורך להעמיק בסוגיות אלו מעבר לבסיס הניתן במאמרה של תומסון. במאמר מאוחר יותר מדגישה תומסון שלימודי ביקורת מוגבלות עוסקים במשותף בין מוגבלויות שונות ולא בפרטים הספציפיים של מוגבלות מסוימת (Garland Thomson, 2005). לעומתה אנו סוברים שהעיסוק במוגבלויות ספציפיות תורם להעשרת השיח ולחידוד סוגיות הרלוונטיות למוגבלות באופן כללי ואף להבנת הקיום האנושי באשר הוא. ברצוננו להצביע על המחויבות של המחקר האקדמי הביקורתי לאקטיביזם, כמעשה של שינוי חברתי. בהקשר זה נצביע

על חשיבות הפעילות הציבורית והמחקר הפמיניסטי שהתפתחו בארץ בעשורים האחרונים כמנוף להתפתחות של לימודי מוגבלות פמיניסטיים בישראל.

מקורות

בטלר, ג'ודית. (2007). צרות של מגדר. בתוך נ' ינאי, ת' אלאור, א' לובין, ואחרות (עורכות), *דרכים לחשיבה פמיניסטית: מקראה* (עמ' 337). ת"א: האוניברסיטה הפתוחה.

אלמוג, נ' גרבר, י' (2017). "לקרוא את לינטון בעברית: תביעה מחדש של מוגבלות בישראל". בתוך (ש' מור, נ' זיו, א' קנטר, א' איכנגרין, נ' מזרחי (עורכים), *לימודי מוגבלות: מקראה* (עמ' 139). הוצאת מכון ון ליר / הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ברויאר, נ'. (2007). נופלת בין הכיסאות: נרטיבים של הוצאה מהכלל ומהיוצא מהכלל. *תיאוריה וביקורת*, 30, עמ' 225-230.

ברויאר, נ' (2008). *סטיגמה ואי הכרה מהראי של לימודי נחוו"ת (נכות, חברה ותרבות)*. עבודת גמר לתואר מוסמך, התוכנית ללימודי תרבות, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

ברסקין הולצמן, ש' (2005). *אימהותן של נשים עם נכות פיסית: משימות הוריות, שביעות רצון מהורות ורווחה נפשית* דיסרטציה (מ.א.) - אוניברסיטת תל-אביב.

דהאן-כלב, ה' (2006). פמיניזם מזרחי, פוסט-קולוניאליזם וגלובליזציה. בתוך ט' כהן, ר' הלפרין-קדרי (עורכות אורחות); א' שגיא, י' צ' שטרן (עורכים). *מגדר וחברה בישראל: לזכרה של פרופ' דפנה יזרעאלי* (עמ' 135). רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, הפקולטה למשפטים.

דלומי תורתי, א' (2013). *בין העולמות: סיפוריהן של נשים חירשות וכבדות שמיעה בעולם העבודה והחינוך בישראל*. עבודה לתואר דוקטור. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

המר, ג' (בדפוס). *כלוב הזכוכית המגדרי: מבט מבפנים - כינון זהות מגדרית בקרב נשים עיוורות*. הנדלמן-בעבור, ל' (2004). *נשים לובשות אידיאולוגיה: משטר מהפכני ומהפכה אופנתית ברפובליקה האסלאמית של איראן*. בתוך ע' בנג'וי (עורכת), *נשים במזרח התיכון: בין מסורת לשינוי* (עמ' 75). תל-אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב.

זריני, א' (2007). *פריפריה אקדמית, פריפריה חברתית: פרופסוריות מזרחיות בישראל*. בתוך ש' ליר (עורכת), *לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית* (עמ' 143). תל אביב: בבל.

ינאי, נ' (2007). *שאלת המדע בפמיניזם – סנדרה הארדינג וסוגיית החקירה המדעית בפמיניזם*. בתוך נ' ינאי, ת' אלאור, א' לובין ואחרות (עורכות), *דרכים לחשיבה פמיניסטית: מקראה* (עמ' 351). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

לביא, ע' (2006). *גברים הם השיח; נשים רק מעניקות לו צבע*. בתוך ט' כהן, ר' הלפרין-קדרי (עורכות אורחות); א' שגיא, י' צ' שטרן (עורכים). *מגדר וחברה בישראל: לזכרה של פרופ' דפנה יזרעאלי* (עמ' 297). רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, הפקולטה למשפטים.

לובין, א' (2001). *דרך קוצים: המרד הסמוי של הגוף המשותק*. בתוך י' עצמון (עורכת), *התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית* (עמ' 199). ירושלים: מכון ון ליר בירושלים / הקיבוץ המאוחד.

לינטון, ס' (2017). *לתבוע את המוגבלות: ידע וזהות*. בתוך ש' מור, נ' זיו, א' קנטר, א' איכנגרין, נ' מזרחי (עורכים), *לימודי מוגבלות: מקראה* (עמ' 114). הוצאת מכון ון ליר / הוצאת הקיבוץ המאוחד.

מוצפי-האלר, פי(2007). ידע, זהות וכוח: נשים מזרחיות בישראל. בתוך שי ליר (עורכת), *לאחותי*, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית (עמ' 87). תל אביב: בבל.

מור, ש', עין דור, א' (2014). עדות מוגבלת: מוגבלות וקול בהליך הפלילי. בתוך: *משפט וממשל*, טז, עמ' 187.

סאקס, א' (1996). *אנתרופולוג על המאדים: שבעה סיפורים פרדוקסליים*, תל אביב: הוצאת מחברות לספרות.

פינקלשטיין, ע' (2013). *לכסות בשקוף. על סבל גופני, עמימות רפואית והכחשה חברתית*. תל אביב: רסלינג.

פלסנר-ליבס, ת' (2001). השתלבותן של נשים מרחב הציבורי הטלוויזיוני בישראל. בתוך יי עצמון, (עורכת), *התשמע קולי?: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית* (עמ' 325). ירושלים: מכון ון ליר בירושלים / הקיבוץ המאוחד.

פריט, א' (1997). *אוטיזם: פשר החידה*. תל אביב: ספרית פועלים.

קמה, ע' (2003). הקורבן האומלל ונכה העל. פנים 26, עמ' 73.

ריץ', א' [1980] (2006). הטרנסקסואליות כפוייה והקיום הלסבי. בתוך ד' באום ואחרות (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה: מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית (עמ' 172). האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ולחקר המגדר, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שטרסברג, נ' ואיתן-ריבליס, ג' (2006). נשים בנות 60-18 עם מוגבלות בישראל: ממצאים נבחרים מניתוח משנה של נתוני סקרים ארציים. ירושלים: (מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות).

שילוח, ג' (2010). נשים מחדשות ניהול: המעבר מתיאוריה לפרקטיקה בהתארגנות פמיניסטית. רמת גן: [חש"מ], תשי"ע. דיסרטציה (מ.א.) - אוניברסיטת בר-אילן.

שמעי, נ' (2011). "סיפורי עוף החולי": נשיות בסיפורי חיים של נשים המתמודדות עם מחלת נפש. בתוך נ' ברויאר, וא' להט, (עורכות), *בשולי הנשיות – נשים מדברות נשיות: רב-שיח לציון יום האישה הבינלאומי*. בית נועם, קריית אונו.

שפי, ר' (2011). אילו ללסבית היו גלגלים: אישה עם מוגבלות במרחב לסבי או שמא לסבית בחברה מוגבלת. בתוך נ' ברויאר, וא' להט, (עורכות), *בשולי הנשיות – נשים מדברות נשיות: רב-שיח לציון יום האישה הבינלאומי*. בית נועם, קריית אונו.

ששון-לוי, א' (2006). חתרנות בתוך דיכוי: כינון זהויות מגדריות של חיילות בתפקידים "גבריים". בתוך יי עצמון (עורכת), *התשמע קולי?: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית* (עמ' 277). ירושלים: מכון ון ליר בירושלים / הקיבוץ המאוחד.

תמיר, א' (2009). *ספורט, מגדר ותקשורת: נשים בעיתונות הספורט הכתובה בישראל, 2006-1948*. רמת-גן: דיסרטציה - אוניברסיטת בר-אילן.

Ben-Moshe, L. and Colligan, S. (2010). Regimes of normalcy in the academy: The experiences of disabled faculty. In Nocella, A. Best, S. and McLaren, P. (eds.), *Academic Repression: Reflections from the Academic Industrial Complex*: AK Press

Bumiller, K. (2008). Quirky citizens: Autism, gender, and reimagining disability. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 33 (4), pp. 967-991.

- Crow, L. (1996). Including All of Our Lives; Renewing the Social Model of Disability. In Barnes, Colin and Mercer, Geof (eds.) *Exploring the Divide*. Leeds: The Disability Press
- Fine, M., & Asch, A. (Eds.), (1988). *Women with disabilities: essays in psychology, culture and politics*. Philadelphia, PA: Temple University Press
- Garland Thomson, R. (2005). *Feminist Disability Studies*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30 (2)
- hooks, b. (1981). *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. Boston, MA: South End Press
- hooks, b. (1984). *Feminist theory from margin to center*. Boston, MA: South End Press.
- Kisch, S. (2007). Disablement, Gender, and Deafhood among the Negev Arab-Bedouin. *Disability Studies Quarterly*, 27 (4), 1-17.
- LaSpina, N. (1998). Disabled Woman: The Forging of a Proud Identity. Keynote delivered at Southern Connecticut State University Women's Studies Conference "Fulfilling Possibilities: Women and Girls with Disabilities". Accessed July 7 2013 at <http://www.disabilityculture.org/course/keynote.htm>
- McRuer, R. (2006). *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York: New York University Press
- Miller, J. (2003). *Women From Another Planet?: Our Lives in the Universe of Autism*. AuthorHouse
- Montgomery, C. (2001). *Critic of the Dawn*. Ragged Edge online. Accessed July 5 2013 at <http://www.ragged-edge-mag.com/0501/0501cov.htm>
- O'toole, C. (2004) The sexist inheritance of the disability movement. In Smith, B. G., & Hutchison, B. (eds), *Gendering disability*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Shakespeare, T. (1996). Disability, Identity and Difference. In Barnes, Colin and Mercer, Geof (eds.), *Exploring the Divide*. Leeds: The Disability Press
- Traustadottir, R. (1990). *Obstacle to Equality: The Double Discrimination of Women with Disabilities*. Center on Human Policy Press. Accessed July 1 2013 at <http://dawn.thot.net/disability.html>
- Wendell, S.. (1996). *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. NY, NY: Routledge Press